

Г.Ж. ПИРӘЛІ

ТАРИХ ПӘНІ ОҚУЛЫҒЫНДАҒЫ ОЛҚЫЛЫҚТАРҒА ҚАШАН ШЕКТЕУ ҚОЙЫЛАДЫ?

Баспасөз беттерінде жиі жарық көретін тарих пәні оқулықтарына айтылып жүрген сын пікірлердегі олқылықтар көрнекті тарихшы ғалым, академик Манаш Қозыбаев пен Илияс Қозыбаевтың «Қазақстан тарихы» 10-сынып оқушыларына арналған оқулығында да (Алматы: Атамұра, 1997.-224 б) орын алған. Бұл 4 бөлім, X тараудан тұратын «Қазақстан тарихы» оқулығы тәуелсіздік алған алғашқы жылдары жазылып, төл тарихымызды түгендеуге бағышталған тұңғыш оқулық. Қазақстандағы Кеңес өкіметінің алғашқы жылдарынан бастап 1941-45 жылдардағы сана тұрғысынан қайта қаралып, жаңаша көзқарас бойынша жазылған. 224 беттік оқулықта 7 беттен тұратын көрнекілік берілген [16]. «Қазақстандағы ұлт-азаттық және революциялық қозғалыстың басшылары» деген тақырыпшамен берілген беттегі бейнелер Алаш зиялылары Ә.Бөкейханов, М.Дулатов, М.Шоқай, Ә.Ермеков, Ж.Ақбаев, М.Тынышбаев, Х.Досмұхамедов, М.Сералиндердің т.б портреттері берілсе, келесі бетте Т.Рысқұлов бастаған бірнеше [12] «Қазақстанның мемлекет қайраткерлері» және [12] «Жастар, әйелдер қозғалысының ұйымдастырушылары, белсенді қайраткерлері және еңбек ерлері», [12] «Қазақстанның ғылым мен мәдениет қайраткерлері», [12] «Ұлы Отан соғысы батырларының» портреттері берілген. Бір беттің жартысын ғана алып тұрған тарихи тұлғалардың кара түсті бояулармен берілген бейнелері тым ресми түрде берілген. Оқушылардың қызығушылығын тудыра қоймайды. Және олардың көбі осылай жүйеленіп, реттелуіне қарай өздерінің тарихтағы орындарын анықтай алмай тұрғандай. Мәселен, тарихтағы ақтаңдақтар арқылы анықталған ұлтымыздың рухани көсемдері атанған Алаш зиялылары бір қатарда болудың орнына бірі «ұлт-азаттық және революциялық қозғалыс басшыларының қатарында жүрсе, ендігі бір тобы «ғылым және мәдениет қайраткерлерінің» қатарында жүр. Әлбетте оларды қай саладан іздесек те адаспасымыз анық. Өйткені, XX ғасыр басындағы көзі ашық, көкірегі ояу қазақ зиялыларының араласпаған саласы, жазбаған тақырыбы, атқармаған қызметі қалмаған. Қазақ халқының барлық руханият саласына сүбелі үлес қосқан тарихи тұлғаларымыздың алар орнын асықпай анықтап, тарихты жүйелеп беруге болар еді. Мысалы, Алаш арыстарын бір топтап, айталық, Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Жүсіпбек Аймауытов, Мағжан Жұмабаев т.б берсе ұтпаса ұтылмас еді. Сондай-ақ есімі белгісіздеу және біздің ұлттық тарихымызға қосқан үлесі шамалы, бұрынғы кеңестік кезеңдегі идеология бойынша санаға сіңген революциялық қозғалыстың басшыларының (Ә.Жангелдин, М.Масанчи, М.Фрунзе т.б.) бейнесін беру де міндетті емес еді. Қазіргідей тәуелсіз елдің еркін рухты ұландарын патриоттық сезімде тәрбиелеу үшін олардың ұлт тарихындағы рөлі бар тұлғаларды танытып, оқыту мәселесінің маңызы жоғары екендігінде сөз жоқ.

Жастар мен әйелдер қозғалысы өкілдері мен кешегі еңбек ерлерінің бейнесін қойыртпақ етіп араластырмай-ақ, тарихи кезең немесе хронология бойынша тізім жасауға да болар еді.

Осы оқулықтың айқара бетінде бейнеленген баяндалып отырған кезең аралығындағы тарихи деректерді бейнелейтін суреттер де сәтті сұрыпталып, оқушылардың ойына қозғау салып, еріксіз назар аудартар еді, бұл зұлматтың зардабын сездірер еді.

Осы суреттің астына берілген суретте де халқымыздың бұлбұл әншісі Күләш Байсейітова бастаған артистердің жауынгерлер ортасындағы мамыражай кейпі берілген. Бұл да бірнеше миллион халық құрбан болған қанды соғыстың дәл бейнесін бере алмай тұр. Осынау кемшіліктердің бәрі төл тарихымызды түгендеп, реттеуде кеткен асығыстықты танытады, суреттер дұрыс. Мәселен, «Голощекиндік аштыққа ұшырағандар. 1932» деген суретке қарап, атсыз арбаға жүгін тиіп көшіп бара жатқан кедейлерді көріп көңіл демдейсің. Бұдан гөрі аштықтан қырылып, төбе-төбе болып үйіліп жатқан құрбандардың жан түршігерлік суреттері болса, сөз жоқ басқаша әсерде болар едік. Енді оқулықтарда көрсетілген карталарға тоқталар болсақ, 7-ші сыныпқа арналған «Орта ғасырлардағы Қазақстан тарихындағы» карталарға келетін болсақ, оқулықтың 7-ші бетіндегі 552–603 жылдардағы Түрік қағанатының картасында көптеген елдердің аттары мен географиялық атаулар орынсыз немесе қате көрсетілген. Мысалы, Парсы мемлекеті Иран (XX ғ. 30-жылдарынан бастап) деп аталса, Сейхун мен Жейхун өзендері Сырдария мен Амудария (XIX

ғасырдан бастап) деп беріледі. Сондай-ақ, картаға қараған оқушылар Шығыс және Батыс түрік қағанаттарын көріп, Түрік қағанаты сол кезде-ақ екіге бөлінген екен деп ойлайтын шығар. Ал 69 беттегі X–XIII ғасырлардағы Қазақстан жеріндегі мемлекеттердің картасында авторлар негізгі орталықтары Сырдария өзенінің төменгі ағысы болған қыпшақтар мен оғыздарды «жолатпай», оларды Қазақстанның батыс бөлігіне ығыстырып жібереді. Мұнда да Сырдария мен Амудария өзендері осы кездегі атаулармен кездеседі. 102-ші беттегі «моңғолдардың Қазақстанды жаулап алуы» деген картада тарихи сахнаға шықпаған немесе ығысып кеткен халықтар мен мемлекеттердің атаулары аталады. Мысалы, ол уақытта оғыздар мен қимақтардың мемлекетін былай қойғанда деректерде тайпа ретінде кездестіре алмайтынымызды ескерсек, картада үлкен қателік кеткенін аңғарамыз. Сонымен қатар башқұрт, ойрат, бурят және тағы басқа да тайпаларды картада атап көрсететіндей олар әлі халық ретінде қалыптаспады және олардың атауы (башқұрттардан басқасы) басқаша аталатын. Сондай-ақ бұларды ескеріп картаға енгізетіндей оларды қазақтың тарихына қандай қатысы бар екенін түсіне алмадық. Әлде ол уақыттары қазақ халқын құраған басқа тайпалар құрып қалды ма? Картадағы Шаш қаласын осы уақыттағы атаумен Ташкент деп көрсетуін де қателік деп білеміз. Мүмкін мұны кәсіби тарихшылар елемес, бірақ оқушылар міндетті түрде шатасары сөзсіз.

120-ші беттегі Әмір Темірдің жорықтарына қатысты карта болса, ол да қателіктерге тұнып тұр. Мысалы, Қазан, Астрахан сияқты хандықтар Ақсақ Темір өлгеннен кейін 15-20 жылдан соң пайда болса, ал Қазақ хандығы тіпті олардан да кеш құрылған. Тіпті авторлар бұл картада тарихта өмірі болмаған Өзбек хандығын (Көшпелі өзбектердің мемлекеті немесе Әбілхайыр хандығы болуы керек) көрсетіп қояды. Сондай-ақ авторлар шамамен Ақсақ Темірдің шекарасы деп картаға белгілер салып, «жаңалық» ашуға тырысады. Сонда авторлар осы «жаңалықты» ашуға әрекет жасағанда жыл сайын емес, ай сайын өзгерістерге ұшырап тұрған Ақсақ Темірдің иеліктерін қандай деректерге сүйене отырып белгіледі екен. Сосын картаны пайдаланған оқушылар оған мұқият назар аудармаса Ақсақ Темірдің Тоқтамысқа жасаған жорығын Қазан хандығына қарсы бағытталған деп қабылдауы ғажап емес. Міне осылайша оқулықта берілген 4 картаның бәрі де пайдалануға жарамайды. Сондықтан оларды жаңаша жасалған карталармен алмастыру қажет. Ал 8-ші, 10-шы және 11-шы сыныптардың оқулықтарындағы карталарға келсек, оларда қате жоқ десе де болады. Алайда бұл оқулықтардағы карталар әр тақырып бойынша берілмей, бәрі де бір жерге топталған. Қазіргі кездегі оқушылардың өткен сабақтармен шектеліп, басқа беттерді қызығушылықпен парақтамайтынын ескерсек, онда оқулықтарда көрсетілген карталардың мәселені түсіндірудегі құнын өз-өзінен жоятынын түсінуге болады. Міне осы жоғарыда көрсетілген дәйектемелерге сүйене отырып, қазіргі кездегі оқушылардың қолданып жүрген «Қазақстан тарихы» оқулықтарындағы көрнекіліктерде әлі де кемшіліктердің кездесетінін байқаймыз. Бірақ авторлардың оқулықты жазу барысындағы ерен еңбегін жоққа шығара алмаймыз.

Жалпы білім беру мектептерінің 5-сыныбына арналған бір топ авторлардың (Т.Тұрдығұл, Ж.Таймағамбетов, Б.Адырбек) құрастыруымен 2001 жылы Алматы «Атамұра» баспасынан жарық көрген «История древнего Казахстана» атты орыс тіліндегі оқулықтағы көрнекіліктерде де кемшіліктер кездеседі. Айталық, осы оқулықтың 63-бетіндегі қазақтың ұлттық киім үлгілерінің суреттері берілген. Олардың әрқайсысы нөмерленген, алайда, сурет бір бетте болса, оның түсіндірмелері келесі бетке көшіп кеткен. Ал оларды оқушылар бір-бірлеп салыстырып, танып білуге талпыныс жасай қоюы әлбетте қиындық тудырады.

Ал 2008 жылы «Мектеп» баспасынан жарық көрген (авторлары Н.Алдабек, Р.Бекиш, К.Қожахметұлы, т.б.) «Всемирная история (1640-1914)» атты 8-сыныпқа арналған орыс тіліндегі оқулық тарихи мәтіндері мол күрделі тақырыптарға құрылған. Бүкіл әлемдік тарихтың бірнеше ғасырлық тарихын құрайтын оқулықта көрнекі құралдар мен әр дәуірдің тыныс-тіршілігінен, әлеуметтік, экономикалық, саяси, қоғамдық мәселелерінен мағлұмат беретін бейнелі суреттерге көп орын берілмеген. Арасында оқушының қызығушылығын тудырып, ойын сергітетін көрнекіліктер де кемшін. 284 беттік көлемді оқулықта тарихи тұлғалардың сұрқай түсті ресми пішіндегі портреттері берілген. Тек «Развитие России в XVII в.» деген орыс халқының патшасы Петр I-нің кезеңіндегі тарихи жағдайды бейнелейтін Қызыл алаңдағы Мәскеу университетінің бірінші оқу корпусының суреті мен орыс кемелерінің қолдан салынған суреттері, 1751 жылы жарыққа шыққан М.В.Ломоносовтың тұңғыш шығармалар жинағының сыртқы мұқабасы

бейнеленген көріністер орын алған. Әрине бұл көрнекіліктер әлемдік тарихтың бірнеше ғасырлық шежіресі үшін жеткіліксіз екендігі белгілі.

«Қазақстан. Страна и люди. Природа. История. Экономика. Культура» деген жалпы шет елдік қонақтарға қазақ елі мен тарихын таныстыру мақсатында шығарылған кітапта түрлі-түсті әсем суреттермен берілген бейнелер мен көрнекілер орын алған. Тарихи танымдық мәні бар бұл еңбектегі суреттердің бір де бірінің астында сөздер жазылмаған. Бүкіл қазақ халқының тарихи жәдігерлерін, мұражай, мешіт, зираттар мен кешендер т.б. бейнелейтін суреттерді тек шетелдік қонақтар ғана емес кәсіби тарихшылар болмаса кез келген оқырман нақ танып, түстей тани қоюы қиын. Олардың бәрі қай ғасырдың мұрасы, нақты ненің бейнесі деген сауалдарға мәтіннің ішінен іздемесе суреттердің астындағы жазулары жоқ болғандықтан, жауап таба алмайсыз. Өзге елге мақтаныш етіп ұсынар тарихи шежіреге мол мұраларымызды осылай насихаттауға бола ма? Сондай-ақ кітаптың сапасының өзі сын көтермейді. Бір бетін ашсаңыз бүкіл кітабыңыз төгіліп шашылып тұр. Қазақстанның халқы, табиғаты, тарихы, экономикасы, мәдениеті т.б туралы кеңінен толғап, мол мәлімет берген бұл еңбек сөз жоқ өзінің бай мәтінімен, ұлттық құндылықтарымызды баяндап, бейнелеп көрсеткен көркем суреттерімен көз тартады. Алайда тарихи ақпаратты толық бере алмауы себепті ақсап тұр. Қалай дегенмен де біздің еліміздің өзгеге де, өзімізге де ұялмай ұсына алатын тарихи мол мұрамызды мейлінше кеңінен насихаттап, небір мазмұнды көрнекіліктермен көмкеріп беруге болар еді. Алайда авторлардың не асығыстығы, не құлықтары жетпегендей әсер қалдырады.

«Жел тұрмаса шөптің басы қимылдамайды» дегендей, тарих оқулығының сапасы төмен болмаса ел арасындағы даулы әңгімелер жылдан-жылға жалғасын таппас еді. Сапалық деңгейі әртүрлі болғанымен тіптен жоқ деп ауызды құрғақ шүберекпен сұртуға тағы болмас. Оқулықтар жазуға мектеп және ЖОО-ның оқытушылары да, тарихшы ғалым зерттеушілер де белсене атсалысуда. Алайда кеңестік кезеңде оқулықтар жазудың үлкен мектебінен өтіп, мол тәжірибе жинамаған кәсіби мамандардың жоқтығы тап осы тәуелсіздік кезеңде қатты сезіліп отыр. Төл тарихымыздың шынайы беттері енді ғана зерттеле бастауы, әр кезеңнің өз мамандары болмауы, сондықтан тездетіп өз оқулықтарымызды жазу керек деген асығыстық талай шала шаруалардың шығуына, оның көп оқырмандарды шатастыруға, оның арты үлкен шуларға ұласуына тап болуы біздің ұлтымызға үлкен сын болды. Тарих пәні оқулықтарына айтылып жүрген сын пікірлерді талқыға салып, шешімін тауып, орын алған олқылықтарға шектеу қашан қойылады екен?

ӘДЕБИЕТ

1. Қозыбаев М., Қозыбаев І. Қазақстан тарихы. 10-сынып оқулығы. Алматы: Атамұра, 1997. -224 б.
2. Алдабек Н., Бекиш Р., Қожахметұлы К., т.б. Всемирная история (1640–1914)». Алматы: Мектеп, 2008.
3. Тұрдығұл Т., Таймағамбетов Ж., Адырбек Б. История древнего Казахстана. Алматы. Атамұра, 2001.

Резюме

Рассматриваются и анализируются факты неправильного применения и дачи наглядных пособий и других материалов в учебниках по истории. Указаны неправильно написанные места, где исторические даты указаны неточно, ошибочно рассказывается об исторических вехах, фактах, которые приводят к неправильному, неточному пониманию истории своего народа.

Summary

The article provides detailed analysis of the facts of the wrong use and presentation of visual aids and other materials in the text-books on history. The mistakes, incorrect historical dates, wrong interpretation of historical periods and facts that lead to incorrect, inaccurate understanding of the national history have been outlined.